

Osmanlı Yazısı ile Yazılan Arnavut Edebiyatının Dini Karakteri

Meral JAHJAI¹

Öz

5 asırlık ortak tarih ve kültür, Arnavutlar ve Türkler arasında güçlü tarihi ve kültürel bağlar oluşturmuş bulunmaktadır. Beyteci Edebiyatı ya da Alhamijado Edebiyatı olarak anılan Osmanlı Yazısı ile Arnavut Edebiyatı da bu etkileşim sonucu ortaya çıkmıştır. İntibak etmeye çalıştıkları kültürün lisanında eserler vermeleri bu edebiyatın bir hazırlık safhasını teşkil etmektedir. Ancak bu yazılanlar çok dar bir çevre, eğitim almış elit tabaka ile sınırlı kalmaktaydı. Her eser sahibinin hayali olan ve bilhassa yaşamakta olduğu çevrenin teveccühünü elde etme isteği, eserverenleri geniş kitlelerin ve bilhassa etki alanı oluşturmaya çalıştığı çevrenin bu eserleri anlayıp okuyabileceği lisanda yazmalarını gerekli kılmıştır. Mensup bulunulan dinin alfabesini kullanma geleneği sonucu müslümanlaşmış Arnavutlar da Arap harflerinden oluşan Osmanlı alfabesi ile Arnavut dilinde eserler vermeye başlamaktadırlar. Eserlerin zenginleşmesi kültürel özgünlüğü sağlayan alfabe ile sınırlı kalmaz. Sahiplenmiş olduğu bu yeni kültürün etkisiyle gündelik hayata eklenmiş bulunulan ifadelerinin yanı sıra, etkisinde geliştirmekte olduğu Türk Edebiyatının muhteva ve formlarını da aktarma suretiyle zenginleşecek, edebiyatını sağlam temellere oturtmayı başaracaktır. Biz bu çalışmamızda, iki buçuk asrı aşkın bir süre bölgenin her köşesine Osmanlı Yazısı ile Yazılan Arnavut Edebiyatı vasfı ile yayılma imkanı bulan bu edebiyatın dini karakterini yazısına, içeriğine ve tarihçesine değinerek işlemeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı, Arnavut, edebiyat, din.*

¹ Uzman, Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı; meraljahjai@trakya.edu.tr

Albanian Literature with the Ottoman Language Written in Religious Characters

Abstract

There is no doubt that, strong historical cultural connections between Albanian and Turkish nationality is created as a result of sharing common history and culture for five centuries. And, as a result of this interaction one Albanian literature was created, named as “Bejtexhi Literature” and then renamed as “Alhamijado Literature”, where it was written with Ottoman alphabet. And by composing literature articles in the cultural language that they tried to adapt they created preparation phases of this literature. However, these articles were limited to a small range of society mainly, dedicated to high educated elite people the ones that were able to understand that language. Including the society that they were influenced and also for being understood and the idea to effect readers mind bring the need for articles to be written in languages that larger society understands. Despite this facts, one another tradition of Albanian literature which was using an alphabet of the religion that they belong made Islamized Albanians to use Ottoman alphabet with Arabic letters while composing an article. But, for enrichment of a literature only new alphabet is not enough. They have to include in their articles new expressions added in their daily life as a result of culture influences. Finally, while trying to transfer content and forms for Turkish literature which was at developing phase and named as “Divan poetry” they succeeded to settle on solid foundations their literature who named as “Bejtexhi Literature” or “Albanian Literature With Ottoman Alphabet”. The aim of this study is to describe religious character of that Literature referring to his script, history and content.

Keywords: *Ottoman, Albanian, literature, religion.*

1. Giriş

15. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı hakimiyeti altına giren Arnavutlar, 1912 senesine kadar bu düzenin bir parçası olabilmıştır. Gitmiş olduğu her yeri ihya etmeye ihtimam gösteren Osmanlı yönetimi zengin fikirsel ve örgütsel birikimi sonucu kurmuş olduğu vakıf, inşa ettirmiş olduğu cami, medrese, kervansaray, tekke gibi müesseseler sayesinde yerel halkın gerek sosyal gerekse düşünsel yaşamını etki altına almayı ve yön vermeyi başarmıştır. Bunun neticesinde Arnavut halkının üçte ikisinden fazlası Müslüman olmuştur ve bu yeni inanç kültürünün sadece günlük yaşamına değil, eğitimine, diline, yazısına, edebiyatına dahi nüfuz etmesine izin verecektir.

Yeni kültürün gündelik hayattaki unsurlarını karşılamak için hakim kültürün dilinden de yararlanılmış şöyleki, araştırmacıların ortaya koyduğu şekliyle yaklaşık beş bin kelime; ekler, deyimler Arnavut dilinde yer etmiş bulunmaktadır. Osmanlı yazısının da alınmış olması sonucu kültür, inanç, eğitim, ve yeni eklenmiş sözcükler ile zenginleşen zihinlerden daha sonraları Beyteci Edebiyatı ya da Alhamiyado Edebiyatı diye isimlendirilecek olan Osmanlı Yazısı ile Yazılan Edebiyat ortaya çıkmıştır.

Biz bu çalışmamızda Türk kültürü etkisinde Osmanlı yazısı ile gelişen Arnavut edebiyatını ve bu konuda yapılan çalışmaların ışığında ortaya çıkan dini karakterini incelemeye çalışacağız.

2. Arnavutların Osmanlı Yazısı Olarak Kabul Edilen Arap Alfabesine Geçişi

Yazı kültürüne geç bir dönemde geçmiş olan Arnavutlar, Osmanlı ile karşılaştıklarında kendilerine ait bir alfabesi bulunmamaktaydı. Kuzeyde Katolik kilisesinin etkisiyle Latin alfabesi kullanılırken Güney’de de Ortodoks kilisenin etkisiyle Yunan alfabesi kullanılmaktaydı. 14. yüzyıla ait kilise *takdisnameleri*, Gjon Buzuku’nun *Meshari* (1555), Marin Barleti’nin *Historia e Skenderbeut* (1508) gibi eserler bu alfabeler ile yazılmış en eski eserler arasında gösterilmektedir.

Fethettiği ülkelerin toplumsal hayatında bir nizam sağlamak amacıyla idari teşkilatlanmaya önem veren Osmanlı, gittiği her yerde hem idari görevlerle yerleştirmiş olduğu halkının ihtiyacını gidermek hem de İslam dinini yaymak gayesiyle de gerekli olan bütün müesseseleri inşa etmeye önem vererek bu topraklarda da yeni bir medeniyetin filizlerini atmış bulunmaktaydı.

Bu gayretleri sonuç vermiştir. Şöyleki 1520 yılında Arnavutlardan İslamiyeti kucaklayanların sayısı, çoğunluğunu feodal kesimin oluşturduğu nüfusun %2'si iken, aynı yüzyıl boyunca İslam dininin yayılışı hızla devam etmiştir ve 17. yüzyıl ortalarında Arnavut nüfusunun üçte ikisi gibi yüksek bir oran bu yeni dini kabul etmiştir.²

Bu yeni dinin kabulü birçok alanda olduğu gibi yazı alanında da etkisini gösterecektir. Şöyleki artık Katolikler Latin, Ortodokslar ise Yunan alfabesini kullanırken Müslüman olanlar da Osmanlı-Arap alfabesini kullanmaktaydılar. Kabul edilmiş olan bu yazı ile eğitim gördükleri medreselerde öğretilen Klasik Türk Edebiyatının etkisinde kalarak divanlar, tercüme veya uyarlama olarak mesnevi tarzında eserler, tekkelerde okunan ilahi ve nefesler ile sözlükler de tertip edeceklendir.³

Bu durum 19. yüzyılın ortalarına kadar bu şekilde devam etmiştir. 1878 Berlin Konferansı'ndan sonra beraberinde birçok anlaşmazlık getirecek olan milli alfabe çalışmaları da başlamış oldu. Din eğitimi almış olan ulemanın ekserisi Osmanlı yazısına devam etmek için ısrar edecek ve bu gaye ile Arnavut dili ile uyumlu olacak alfabeler ve *elif-ba* 'lar da ihdas edeceklendir.⁴ Ancak ne yazık ki bu gayretler Yeniden Diriliş yazı devrimi önderleri tarafından itibar görmeyecek hatta savunucuları da milli davaya sahip çıkmama ile itham edilerek yalnızlaştırılacaklardır.⁵

Arnavutluk'ta bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra Latin alfabesinin tamamen hakim olduğu hatta 1920'lerden sonra dini karakterli eserlerin dahi Latin alfabesi ile yazıldığı görülmektedir. Arnavutluk Devleti'nin dışında kalan Arnavutların arasında özellikle savaş öncesi Yugoslavya'sında ve bilhassa Kosova'da ulema arasında 20. yüzyılın ilk yarısında bu yazının kullanımına devam edildiği görülmektedir.⁶

3. Osmanlı Yazısı İle Gelişen Arnavut Edebiyatı

Peter Bartl'ın da tespit ettiği gibi, 300 seneden aşkın bir süre nüfusun ekserisinin kendini müslüman olarak tanıtan Arnavutların beş asır boyunca Osmanlı hakimiyeti altında bulunması diğer Balkan halklarından çok daha

² Ali Hadri, *Historia e Popullit Shqiptar*, Prishtine 1973, p. 76.

³ Hasan Kaleşi, "Albanska Aljamijado Knjizevnost", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Orijentalni Institut u Sarajevu, XVI-XVII, 1970 Sarajevo, pp. 49-74.

⁴ Kaleşi, *ibid*, pp. 68-71.

⁵ Bkz: Feti Mehdiu - Muhammed Aruçi, "Recep Voka", *DIA*, XLIII, s. 123.

⁶ Kaleşi, *ibid*; Osman Myderrizi, "Letërsia Shipe Me Alfabetin Arab", *Buletin I Shkencave Shoqërore*, 1955, pp. 150 – 151.

fazla Türk - Doğu kültürü etkisinde kalmasını anlaşılır kılmaktadır. Hatta bu etki sadece kullanılan dil ve maddi kültür ile sınırlı kalmayıp edebi yaratıcılığa da telkinde bulunarak sanatsal değeri yüksek düzenli bir Arnavut edebiyatının oluşturulmasına da etki etmiş bulunmaktadır.⁷

Konumuz olan Osmanlı yazısı ile yazılan Arnavut edebiyatının dini karakterini incelerken bu edebiyatın temsilcileri ve eserleri hakkında da genel bilgi vermeyi gerekli görmekteyiz.

Osmanlı hakimiyetinin ilk asırlarında, 15. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar süren evrede Arnavut asıllı oldukları halde Türk dilinde eser veren şairlere rastlamaktayız. Dönemin eğitim kurumları olan medreselerde yüksek tahsil görenler Klasik Türk Edebiyatı ile tanışıp etkisinde kalarak eserler vermeye çalışmışlardır. Bu topraklarda yetişen *Gazavatnâme* 'siyle meşhur Prizrenli Sûzî Çelebi (ö. 931/1524), Divan Edebiyatında ilk kez edebi bir tür olan *şehrengiz* kaleme alan Priştineli Mesihî (1470 – 1512), Taşlıcalı Yahya ya da Dukaginzâde Yahyâ bu dönemin temsilcileri olarak kabul edilmektedir.⁸ Hasan Kaleşi araştırmasında, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* adlı eserinde Ergiri Kasrı'ndan ve Elbasan'dan birer şair ve alim yuvası olarak bahsettiğini ve Bukâî, Nâleşî, Sukûnî ve Firâgî gibi şairlerin isimlerini zikrettiğini aktararak Prizren, Manastır, Berat ve İşkodra'nın da birer şair yuvası olduğunun ancak bu dönemin yeterince işlenmediğini de eklemektedir.⁹

16. yüzyılda Ahmed Dukaginzâde bir divan, 18. yüzyılda Nezim Frakulla iki divan ve 19. yüzyılda Hacı Ethem Tirana da dört divan tertip ederek bu geleneği devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin önemli kültür merkezlerinde yetişmiş olan bu şairlerin bilim dili olan Arapça, idari dil olan Türkçe ve de edebi dil olan Farsçayı öğrenme ve eser verme imkanı bulunmaktaydı. Türk dilinde eserler vermiş olan bu şairlerin Türk edebiyatını zenginleştirmelerinin yanı sıra Arnavut dilinde eserlerin hazırlık devresinin temsilcileri olarak kabul edilmesinden dolayı da önemli adedilmektedirler.¹⁰

⁷ Peter Bartl, *Myslimanët shqiptarë në lëvizjen për pavarësi kombëtare (1878 – 1912)*, (Arnavut diline ter. Nestor Nepravishta), *DITURIA*, 2006, p, 160.

⁸ Kaleşi, *ibid*, pp. 52 – 53.

⁹ *Ibid*, p. 54. Sadece Prizren'de 13 şair tespit ettiğini söyleyen Kaleşi, bunların üzerinde çalışılması gerektiğini de vurgulamaktadır.

¹⁰ *Ibid*.

18. yüzyıldan itibaren şairler, Osmanlı yazısı ile Arnavut dilinde eserler yazmaya başlayacaklardır ve bu gelenek 20. yüzyılın ortalarına kadar devam edecektir. Ekonomik ve ticari gelişmeye paralel olarak kültürel ilerleme de yaşanmış olan bu dönemde yurdun her tarafına yayılmış olan sıbyan mektepleri, rüştiye, medrese gibi eğitim kurumların varlığı önemli kültür merkezlerinin ve geniş okur yazar kitlesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak gerek Türkçe gerekse Arapça ve Farsçayı öğrenebilenlerin sayısının az olması ve bu dilde yazılacak şiirlerin dar bir çevreye hitap edecek olması şairleri, halkın çoğunluğunun anlayacağı dilden şiir kaleme almasına yönlendirmiştir. Yani, Arnavut dilinde eser verme ihtiyacı daha çok şairin anlaşılma ve geniş kitlelere ulaşma isteğinden ileri gelmektedir.¹¹ Zaten Türklerin de yaşadığı şehirlerde Türkçe eser verilirken bu şiirin başlangıçta Arnavut halkının çoğunluk oluşturduğu şehirlerde ortaya çıkmış olması bu tezi doğrular mahiyettedir ki bu aynı zamanda onları, araştırmacıların deyimiyle Slavlaşmadan da korumuş bulunmaktadır.¹²

İki asrı aşkın bir süreye yayılmış olan bu gelenekten elimizdeki en eski eser 1725 senesinden Muçi Zâde'nin *İmzot mos më lerë pa kahve* başlıklı şiiri iken en yakın tarihte yazılan eser ise 1947 yılında Hüsni Statovci'nin kaleme aldığı *Ni e permenje n'gjuhen shqip* başlıklı şiir olmaktadır. Gerek dil, gerek muhteva gerekse şekil açısından tamamen klasik Türk edebiyatının etkisinde yazılan bu eserler önceleri şeklinden yola çıkarak Beyteci Edebiyatı daha sonraları ise kullanılmış olan yazıdan dolayı Alhamiyado Edebiyatı olarak isimlendirilecektir.

Araştırmacılar, sözkonusu edebiyatın ilk dönemini daha laik bir hüviyette göstermektedirler. Ancak onların bu tanımlamaları, o güne dek dar kilise çerçevesine hapsedilmiş edebiyat anlayışına klasik Türk edebiyatının etkisiyle gerek form ve gerekse muhteva olarak zenginleşmesinden ileri gelmektedir. Yoksa doğayı, aşkı, insan sevgisini tasvir ederken şiirlerinde, dînî hassasiyetin olduğu gibi dînî unsurlarının da hakim olduğunu görmek mümkün olmaktadır. Nitekim sözkonusu döneme ait elimizdeki en eski yazılı şiir vasfına sahip¹³ Muçi Zâde'nin – ki kendisinin bir kahve tiryakisi olduğu anlaşılmaktadır - dini unsurları kullanarak bunu dua şeklinde sun-

¹¹ Myderrizi, *ibid*, H. Kaleşi, *ibid*, p. 63.

¹² Peter Bartl, Hasan Kaleşi, Muhammet Piraku gibi araştırmacılar bu kanıdadırlar.

¹³ Osman Myderrizi şiirdeki oturmuş imla ve usluptan yolla çıkarak bu şiirden önce de yazılmış şiirlerin olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak malum odur ki bu dönemde yazılan eserlerin çoğu şairlerin not defterinde kaldığı için çok azı bugüne ulaşabilmiştir. (Myderrizi, *ibid*, p. 152.)

duğunu görmekteyiz. 1725 yıllarında şairin ileri yaşlarında kaleme aldığı tespit edilen bu şiirde şunları söylemektedir:

<i>Dhe këtë muaj mubareq</i>	Bu mübarek ay hürmetine
<i>Falna gjynahet se jemi pleq</i>	Yaşlıyız nail eyle mağfiretine
<i>Për gjithë sa janë meleq</i>	Meleklerin sayısınca
<i>Ëmzot, mos më lerë pa kahve!</i>	Rabbim beni kahvesiz bırakma!
<i>Për ismitë që je Gafur</i>	Gafûr olan isminin azametine
<i>Për Muhamednë q'ësthtë meshhur</i>	Meşhur Muhammed hürmetine
<i>Mos më lerë po me bullgur</i>	Beni sadece bulgur ile koma
<i>Ëmzot, mos më lerë pa kahve!</i>	Rabbim beni kahvesiz bırakma! ¹⁴

Elimizdeki ilk eser Muçi Zâde'nin şiiri olsa da bu edebiyatı sağlam temellere oturtan Beratlı Nezim Frakulla'dır. 1680 – 1685 yılları arasında Berat'ın Frakulla kasabasında doğan Nezim Frakulla, ilköğrenimini Berat'ta yüksek öğrenimine ise İstanbul'da devam eder. Türkçenin yanısıra Arapça ve Farsçayı da öğrenen şair, ilk şiirlerini Türkçe daha sonraları ise Farsça da yazarak her iki dilde iki divan tertip etmiştir. Arnavutça divanını İstanbul'dan döndükten sonra 1731 – 1735 yılları arasında yazdığı şiirlerinden tertip etmiştir.¹⁵

Berat'lı Nezim, bu akıma bir edebiyat vasfını kazandıracak zenginlikte ki eserlerinde daha lirik bir hava içerisinde doğadan, aşktan bahseden şiirler nazmedecektir. Şiirin ilâhî ilham ile oluştuğunu;

<i>Şiiri një hidajeti Hak</i>	Hak hidâyeti olan şiir
<i>Së si të ngrënë të kajmak.</i>	Kaymak yemek ile bir değildir. ¹⁶

ifade ederken ilk defa Arnavutça divan tertip edenin de kendisi olduğunu ifade etmektedir:

<i>Divan, kush pat folurë shqip?</i>	Daha önce Arnavutça Divan tertip eden mi vardı?
<i>Ajan e bëri Nezimi,</i>	Nezim bunu ayan eyledi.
<i>Bejan kush pat folurë shqip?</i>	Daha önce Arnavutça beyanda bulunan mı vardı?
<i>Ënjan e bëri Nezimi.</i>	Nezim bunu tam anlamıyla gerçekleştirdi.

¹⁴ H. Salihu, *ibid*, p. 132.

¹⁵ Abdullah Hamiti eserin edisyon kritiğini yaptığı çalışmasında Türkçe ve Farsça şiirlerinden mürettep divanlarının AnIX/F10 künyesi ile Arnavutluk Ulusal Kütüphanesinde, Arnavutça divanının iki kopyasının ise F.43, D.2 ve F.43, D.3 künyeleri ile Arnavutluk Ulusal Arşivinde bulunduğunu zikretmektedir. (Abdullah Hamiti, *Nezim Frakulla Dhe Divani i Tij Shqip*, Logos A, Shkup 2008, p. 12.)

¹⁶ Kaleşi, *ibid*, p. 56.

Nezim ile aynı dönemde yaşayan Beratlı Süleyman Naibi de Arnavutça bir divan meydana getirmiştir ancak günümüze divanın tamamı ulaşmamış diğer yazmalarda kayıtlı bulunan veya halk arasında ona nispet edilerek söylenen sınırlı sayıda şiirleri bulunmaktadır.¹⁷

Osman Myderrizi araştırmasında, aynı döneme ait olup aynı çizgide eser veren ancak şiirlerinin günümüze ulaşmadığı Beratlı İsmail Pashë Velabishti'den de bahseder ve bu üç temsilcinin gerek katmış oldukları yeni edebî türler gerekse muhteva açısından işlemiş oldukları konular ile eski edebiyatı, dar çerçevesinden sıyrıp geniş bir alana oturtmayı başardıklarını ifade etmektedir.¹⁸

Beyteci edebiyatının bir diğer önemli temsilcisi Hasan Züko Kamberi'dir. Starje'li olan H. Z. Kamber'inin doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle birlikte Tepedelenli Ali Paşa zamanında yaşadığı ve hatta onunla birlikte Semendre Savaşı'na (1788) katıldığı bilinmektedir. Medrese mezunu olduğu düşünülen şairin, hayatının sonlarına doğru dervişliğe intisap ettiği, türbesinin de doğum yeri olan Starje'de Hasan Baba türbesi olarak ziyaret edildiği bilinmektedir. En eski mevlid yazarı olarak bilinen Hasan Züko Kamberi'nin uzun süre halk arasında yazma şeklinde dolaşan eserinden (*Mecmua*), bugün elimizde fazla uzun olmayan bir mevlid, elli kadar şiir ve on ilahi bulunmaktadır.¹⁹

Osmanlı yazısı ile Arnavutça yazma geleneğinde *mevlidler* önemli bir yer tutmaktadır. Önde gelen bir çok yazar, Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necat* adlı eserin nazirelerini veya özgün çalışma olarak bizzat kaleme alarak, çok sayıda eserin Osmanlı yazısıyla yazılmış olan Arnavut edebiyatının eserleri arasında yer almasını sağlamışlardır. Peygamber efendimize duyulan sevginin ifadesi olarak kaleme alınan mevlidlerin Arnavut dilinde yazılması ile hem dinî coşkuyu canlı tutmak hem de İslam akaidinin temel direği olan tevhid inancı, Hz. Muhammed'in hayatı, mucizeleri ve üstün ahlakı gibi konular işlenerek geniş halk kitlelerinin eğitimi hedeflenmiştir. Arnavut dilinde bilinen en eski *mevlid* yazarı olan Hasan Züko Kamberi'den başka, İsmail Floqi, Ülgünlü Hâfiz Ali, Tahir Popova, Hafız Abdullah Sëmbaku, Sheh Ahmed Shkodra da Osmanlı yazısı ile mevlid yazan yazarlar arasında yer almaktadırlar.²⁰

¹⁷ Hajdar Salihu, *Poezia e Bejtexhinjve*, Prishtinë 1987, pp. 143 – 146.

¹⁸ Myderrizi, *ibid*, p. 152.

¹⁹ Birkaç şiiri için bkz: Salihu, *ibid*, pp. 147 – 164.

²⁰ Daha fazla bilgi için bkz: Faik Luli, İslam Dizdari, *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, Camaj-Pipa, 2002

Kosova'daki en eski Osmanlı yazısı ile Arnavut dilinde eser yazan şair olması hasebiyle önemli addedilen Derviş Hasan, Rahovec Halveti tekkesinin dervişidir. Tekkenin kurucusu Şeyh Süleyman'ın müridi olması onun 17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını göstermektedir. Medrese mezunu olduğu tahmin edilen şairin şiirinden, onun İslam tasavvufunda derinleşmiş olduğu, uslubundan da elimize ulaşmamış olmasına rağmen bu alanda geniş bir külliyyatı bulunması gerektiği ifade edilmektedir.²¹

<i>Marifet osht pèr mi dit</i>	Marifettir bilmek
<i>Kty dy emna pèr mi gjet</i>	Bu iki ismi keşfedebilmek
<i>Njonda osht ah hidajet</i>	Bunlardan biri hidâyet
<i>Osht e dyta dalalet.</i>	Diğeri ise dalâlet. ²²

18. yüzyılda Arnavut dilinde Osmanlı yazısı ile eser verenlerin arasında (her ne kadar bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamış olsalar da), Berat'taki Halveti tekkesi şeyhi Süleyman Temani, Türk dilinde de şiirleri bulunan Tiran'lı Hacı Ömer Kaşari, Güney'den Ömer Sadeddin Efendi, Zef Jubani'nin 1881 yılında Trieste'de yayımladığı *Raccolta di canti popolari e rapsodie di poemi albanesi* başlıklı eserinde şiirlerini tanıttığı Molla Hüseyin Dobraça, Molla Sali Pata, İbrahim Elbasani ve Süleyman, Pashë Elbasani da gösterilmektedir.²³

19. yüzyıla gelindiğinde daha çok sayıda Beyteci Edebiyatı temsilcisi karşımıza çıkmaktadır. Bunun başlıca nedeni tabii ki daha yakın bir tarih söz konusu olduğu için daha fazla eserlerin elimize ulaşmış olması şairlerini unutulmaya mahkum etmekten korumuş olmaktadır.

Muhammet Kyçyku (1784 – 1844) veya Muhammet Çami olarak ta bilinen şair, Güney Arnavutluk'tan, Çameria bölgesindeki Konispol köyündendir. 11 yıllık Kahire eğitiminden sonra ömrünün sonuna kadar din görevlisi vazifesini ifa eden Kyçyku, geniş birikimi sonucu Klasik Divan edebiyatının bazı eserlerinin başarılı uyarlamasını gerçekleştirdiği gibi kendine ait şiirleri de bulunmaktadır.

Shkodër. Meral Jahjai, "Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü*, IV, S. 2, s. 61 – 84. Faik Luli ve İslam Dizdari bu eserlerinde Arnavut dilinde bir kısmı Osmanlı alfabesi ile yazılmış olan 23 *mevlid* tespit etmiş bulunmaktadır.

²¹ Salihu, *ibid*, p. 165.

²² *Ibid*, pp. 165 – 167.

²³ *Ibid*, p.14.

Bûsirî'nin Peygamber efendimize yazmış olduğu *Kaside-i Burde*'sini tercüme eden Kyçyku, yazarını zikretmediği *Ravza* başlıklı eserin daha sonra *Erveheja* ismi ile meşhur olacak Arnavutça adaptasyonunu yapmıştır. Manzum bir aşk hikayesi olan *Jusufo dhe Zelihaja* adlı eserinden başka 100 mısradan oluşan ve toplumsal bir konunun işlendiği *Gurbetlità*, tarihi bir olayı tasvir ettiği *Zaptim i Misolongjit* ve dini nasihat konulu *Bekriu* başlıklı manzum eserleri de bulunmaktadır.²⁴

Arnavut edebiyatında *mesnevi* tarzındaki manzum hikayenin yerleşmesi konusunda önemli bir yeri olan Muhammet Kyçyku, İslamî edebiyatta önemli bir yeri olan ve özellikle Firdevsî'nin üslubuyla destanlaşan Yusuf ve Züleyha hikayesini, *Jusufo e Zelihaja* başlığı ile kaleme almıştır. Eserin konusu Kur'anı Kerim'den alınmış olup, Hz. Yusuf'un hayatı ve temsil etmiş olduğu iffetli erkek unsuru Kur'an'ı Kerim'de ve tefsir rivayetlerinde anlatıldığı gibi sanatsal değeri yüksek bir üslup ile ifade edilmektedir.²⁵

Dini-ahlakî didaktik bir eser olan *Erveheja* da yine tamamen İslâm öğretisi ile eğitilmiş ahlaklı bir kadının mücadelesini anlatmaktadır:

*Po eja e bën merhamet
për riza të Perëndisë
Mos e thuaj këtë suhbet
shejtani mos të ujdisë!*

Ama gel merhamet eyle
Rabbinin rızası için
Bu sohbeti kimseye söyleme
Şeytanın kandırmasına gelme!²⁶

Yine *Bekriu* başlıklı şiirinde Muhammet Kyçyk, tam bir din adamı üslubuyla içki içip ilahi emirlere uymayanları kınamaktadır.²⁷

²⁴ Kaleşi, *ibid*, pp. 60 – 61.

²⁵ Elez İsmaili, “Elementi Fetar İslam në Letërsinë Shqiptare” *El Hilal*, VII, No. 54, 1993, p. 17.

²⁶ 1888 yılında Arnavut Yeniden Diriliş önderlerinden biri olan Jani Vreto, eseri Latin yazısına çevirerek yayımlamıştır. Bunu yaparken de Arnavut olmayan kelimeleri metinden atmıştır. Osman Myderrizi eserin orjinalini yayımlayarak hem eserin orjinal halini korumuş olur hem de Jani Vreto'nun çalışması ile karşılaştırmalı bir incelemeye tabi tutma imkanını sağlamış olur. Her iki eseri karşılaştırmalı bir incelemeye tabi tutan Mahmud Hysa, Jani Vreto'nun, eseri yetkin olamayacağı derecede değişime tabi tutarak sadece alfabeği değiştirip Türk – Arap kökenli kelimeleri atmakla kalmadığını, esere profan bir karakter verecek şekilde İslamî konseptini tamamen yok ettiğini tespit etmiş bulunmaktadır. Bkz: Mahmud Hysa, “Zavendësimi i Konceptit Islam në Poemën ERVEHEJA e Muhamed Kyçykut, *El Hilal*, VII, No. 51 – 52, 1993, p. 17.

Bu karşılaştırmaya bir örnek:

*Erveheja i dha xhevap
U s'kam bërë zina kurrë!
dhe ishtë haram me qitap
që të marr burrë mbi burrë.*

*Ajo përgjigjet i thotë
S'kam bërë të ligë kurrë
İshtë turp në gjithë botë
që të marr burrë mbi burrë.*

²⁷ İsmaili, *ibid*, p. 17.

18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında yaşamış olan Yakova'lı Tahir Efendi Boshnjak'ın hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olamasak da kaleme almış olduğu *Vehbiyye* başlıklı mesnevi tarzındaki eseri günümüze dek bir bütün olarak ulaşan nadir eserlerden biri olmaktadır. Çok fazla edebi değeri olmasa da Kosova ağzıyla kaleme alınmış olması ve de Divan edebiyatı unsurlarının ağırlıkta olması eseri önemli kılmaktadır.²⁸ Tamamen klasik edebiyatın etkisinde *mesnevi* tarzında nesir ve nazım olarak kaleme alınan bu eser, dini didaktik bir eser olup çok sayıda hadis-i şerif, dînî – ahlakî nasihat, Arnavut ve tercüme edilmiş Türk atasözlerini barındırmaktadır. Hasan Kaleşi, eserde dünya hayatının geçiciliğinden, cennet, cehennem, dini yükümlülükleri ifa etmenin önemi, koğuculuk gibi temalarının işlenmesi, eserin yeterli eğitimi olmayan din görevlilerin ve geniş halk kitlelerinin eğitilmesi için kaleme alınmış olduğunu ifade etmektedir.²⁹

Arnavutların sosyal ve kültürel yaşamında oldukça etkili olan Bektâşiyye tarikatı tekkelerinde söylenen şiirler de Osmanlı yazısı ile yazılan edebiyatın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bektâşiliğin Balkanlarda iki aşamada yayılmış olduğu kabul edilmektedir. Birinci aşama olarak Osmanlıdan önce gezici dervişlerin İslam misyonerliği göreviyle boş ve tenha arazilere yerleşip tekke ve zaviye inşa etme yoluyla olmuştur. İkinci aşama olarak da Osmanlının fethinden sonra Bektâşi babalarının buralara yerleşmesi olarak gösterilmektedir.³⁰

Bununla birlikte Bektâşi edebiyatının başlangıcı olarak ikinci aşamanın önde gelenlerinden Baba Şemimi'nin (ö. 1807) şiirleri gösterilmektedir.³¹

<i>Unë jam mbreti dhe Sejjadi, fëmijë e Nebiut</i>	Ben Sultanım, Seyyidim, Nebi'nin oğluyum
<i>Dhe për Zotin ju betohem, që jam bir i Aliut</i>	Allahıma yemin ederim, Ali evladıyım
<i>Xhahilët le të më shajnë, sytë i kan të verbuar</i>	Cahiller bana sövsün gözleri kördür
<i>S'shohin Hënën e ndritur, me shkëlqimin e Rabbiut</i>	Rab'den feyz alan Ay'ın şevkini görmezler. ³²

²⁸ Kaleşi, *ibid*, p. 63-64; Eser için bkz: H. Salihu, *ibid*, pp. 212 – 234.

²⁹ Kaleshi, *ibid*, p. 63.

³⁰ Kaleşi, “Legjendat Shqiptare për Sari Salltukun”, *Përparimi*, Prishtinë 1976, No. 1, p. 86.

³¹ Osman Myderrizi, “Letërsia Fetare e Bektashive”, *Buletini i Shkencave Shoqërore*, 1955, No. 3, p. 133.

³² Abbas Yahya, *Makedonya'da Dini Müsiki Geleneği*, İstanbul 2016, s. 138.

Daha az bilinen Vuçitern'lı Molla Bekir, Ergiri Kasrı Bektaşî Babalarından Muharrem Mahzun Babai, Korça yakınlarındaki Melçan Bektaşî tekkesinin kurucusu Baba Abdullah Melçan, yine Bektaşî babalarından Baba Meleq, Kolonja'lı Baba İbrahim, Has bölgesinde yaşayıp halk arasında hatırasının hala canlı olduğu ve şiirlerinin sevilerek söylendiği Kadiri tarikatı dervişi Derviş Salih,³³ Yakovalı Şeyh Emin, Leskovik'li Baba Abedin, Ergiri Kasrı'ndan Nesibe, Melami şeyhi Şeyh Yonuz, Prizrenli Şeyh Hüseyin ve Debre'li Şeyh Dalip de eserleriyle Osmanlı yazısıyla yazılan Arnavut edebiyatının yerleşmesine katkı sağlamışlardır.³⁴

Bektâşî şairi Abdullah Melçani'nin (ö. 1852) şiirinden bir örnek:

<i>Do të bëhem dervish me aba</i>	Abalı derviş olacağım
<i>Shpirtin tim do ta bëj xhaba</i>	Canımı feda edeceğim
<i>Për ty Sari Salltuk baba</i>	Senin uğruna Sarı Saltuk baba
<i>Të them madhërinë tënde, Ja Shah</i>	Senin yüceliğini söyleyeyim, ey Şah
<i>Të them bukrin tënde, Ja Nur</i>	Senin güzelliğini dile getireyim, ey Nûr
<i>Ti je Ahmedi Myftar</i>	Sen Ahmed-i Muhtarsın
<i>Perëndia t'ka në nazar</i>	Sen Allah'ın nazarındasın
<i>Hazreti Aliu me zylfiqar</i>	Hazreti Ali zülfikar ile beraber
<i>Thonë trimninë tënde, Ja Shah</i>	Söylerler kahramanlığını ey Şah
<i>Thonë bukrin tënde, Ja Nur</i>	Söylerler güzelliğini, ey Nûr. ³⁵

19. yüzyılın sonlarında yaşamış, hem Türk dilinde hem de Arnavut dilinde şiir yazan Leskovik'li Abedin Baba'nın şiirinden bir örnek:

<i>Me myhyr të nubuvvetit</i>	Nübüvvetin mührü ile
<i>Dhe me shpat të velajetit</i>	Velayetin kılıcı ile
<i>Dhe nam të Emanetit</i>	Emânetin şânı ile
<i>Erdhi Zati Paq Hynqar.</i>	Geldi Seyyid Pâk Hünkâr.
<i>Me urtësinë e Hasanit</i>	Hasanın hikmeti ile
<i>Me xhemal të İmam Hysejnit</i>	İmam Hüseyin'in cemâli ile
<i>Me ibadet e Zejnelit</i>	Zeynel'in ibâdeti ile
<i>Erdhi Zati Paq Hynqar.</i>	Geldi Seyyid Pâk Hünkâr. ³⁶

³³ Şiirleri için bkz: Salihu, *ibid*, pp. 243 – 262.

³⁴ Hajdar Salihu adı geçen eserinde bütün bu zikredilen şairler hakkında elde edebildiği kadar bilgi verip, ulaşılmış olduğu şiirlerinden de örnekler kaydetmektedir.

³⁵ A. Yahya, *age*, s. 139.

³⁶ *Age*, s. 140.

Bu ve benzeri örnekler verebileceğimiz zengin bir külliyyat oluşturan Bektâşî şiirinden bahsederken elbette ki Osmanlı yazısı ile yazılan Arnavut edebiyatının en hacimli eseri ve Bektâşî şiirinin bir şaheseri olarak kabul edilen Dalip Frasheri'nin *Hadika*'sını ve kardeşi Şahin Frasheri'nin *Muhtarnâme*'sini zikretmeden geçemeyeceğiz.

Bektaşî dervişi olan Dalip Frasheri 65.000'e yakın dizeden oluşan bu eseri, Konica tekkesindeyken yazmış bulunmaktadır. Kendisinin de ifade ettiği gibi bu eser aslında Fuzûlî'nin *Hadikatü 's-Süeda*'sının bir naziresi olup ondan çok daha hacimli bir eserdir. İslam tarihinden Kerbela Vak'ası'nın anlatıldığı bu eser, tekkelerde matem günleri boyunca okunmaktadır. Osman Myderrî'zinin verdiği bilgiye göre tekkelerde matem esnasında önceleri Fuzûlî'nin *Hadika*'sı okunmaktaydı ancak halk Türk dilini bilmediği için bu eserin tercüme edilme ihtiyacı doğmuştur.³⁷

Osman Myderrizi, *Letërsia Fetare e Bektashive* başlıklı çalışmasında tekkelerde okunmak üzere Fuzûlî'nin bu eserinin birkaç tercümesinden daha bahsetmektedir.³⁸

Dalip Frasheri'nin *Hadika*'sından etkilenecek kardeşi Şahin Frasheri de Kerbela'da ki acının tasvir edildiği 12 bin dizeden oluşan *Muhtarnâme*'yi kaleme almıştır. Dalip Frasheri'nin *Hadika*'sından etkilenecek eser kaleme alan bir başka şair de Yeniden Diriliş edebiyatının temsilcisi olarak kabul edilen Naim Frasheri'dir. *Kerbela* adıyla bilinen bu eserini, Osmanlının XIX. yüzyıl büyük alim, fikir adamı, roman yazarı, ansiklopedist olan kardeşi Şemsettin Sâmî'nin hazırlamış olduğu alfabe ile yazmıştır.

Arnavutluk'un, bağımsızlığını ilan ettikten sonra latin alfabesine geçtiğini daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı yazısı ile eser verenlere daha çok Kosova'da rastlamaktayız.

Rahovec'li Melami Şeyhi Şeyh Mala olarak bilinen Hilmi Abdülmalîqî (1865–1928), yapmış olduğu tercümelerin dışında bizzat kaleme aldığı bir *Divan*, 29 harfli alfabeden oluşan bir *Elifba* ve *Risaleler*'i bulunmaktadır.³⁹

³⁷ Osman Myderrizi eser ile ilgili kapsamlı bir araştırma yayımlanmış bulunmaktadır. Bkz: Myderrizi, "Letërsia Fetare e Bektashive", *Buletin I shkencave shoqerore*, No. 3, 1995, pp.131 – 141.

³⁸ *Ibid*, p. 140.

³⁹ Divanı için bkz: Salihu, *ibid*, s. 380 – 429.

Rifaî şeyhi Şeyh Ahmet, Faik Efendi Maloku (1900 – 1935), Osmanlı yazısı ile Türk, Arnavut ve Slav dilinde şiir yazan Melâmî tekkesine bağlı Mamuşalı Şaip Zurnacı (1884 –1951),⁴⁰ Şeyh Osman, Hüsni Statovci ve Veysel Guta (1900 – 1979) 20. yüzyılda Arnavut dilinde Osmanlı yazısı ile şiir yazmaya devam eden şairler arasında zikredilmektedirler.⁴¹

4. Sonuç

Osmanlı yazısı ve Klasik Türk Edebiyatının etkisi ile gelişen Beytci veya Alhamiyado edebiyatı olarak isimlendirilen bu edebiyatın, bir kültür olarak sadece yazı ve edebiyatını değil bu değerleri oluşturan inancı da ne kadar güçlü bir şekilde benimsediğini görmek mümkün olmaktadır. Dini unsurların hakim olduğu söz konusu edebiyatın, iki buçuk asır gibi uzun bir süre bölgenin her köşesine yayılmış olması, Osmanlı kültürüyle tanışan halkın, yeni hakimlerinin referans aldığı İslam dini ve kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'i de kendi kültür kimliğinin belirleyicisi ve de bileşeni olarak kabul ettiğini görme imkanı elde etmiş olduk.⁴²

Bu edebiyatın temsilcilerini incelediğimizde, şairlerin hemen hepsinin okumuş, eğitim almış zümreden geldiğini görmüş olduk. İslam dini temelleri üzerinde bina edilmiş Osmanlı Devleti'nin eğitim veren müesseseleri olan medreseleler de dini müfredat ağırlıklıydı. Dolayısıyla duygularını kaleme dökerlerken sahip oldukları birikim gereği şiirlerinde dini unsurların geniş bir yer tuttuğunu görmüş olduk.

Bunun yanında bu kurumlardan mezun olup da şiir yazarların hemen hepsi ya din görevlisi ya da bir tekkeye bağlı muhib, derviş veya baba makamında bulunmaktaydılar. İfa ettikleri görev icabınca yer yer dini kaygılarıyla eser kaleme almışlarsa da eserlerin çoğunda Allah, Peygamber ve ehli beyt sevgisini en güzel şekilde ifade etme gayreti olduğu gibi doğa, aşk, vatan veya toplumsal meseleleri işlerken bunları da mutlaka dini unsurlarla zengileştirmeyi ihmal etmemiş olduklarını görmekteyiz.

⁴⁰ Haydar Salihu adı geçen eserinde Zurnacı'nın 17 Arnavut dilinde, 20 Türk dilinde ve 5 Slav dilinde şiiri bulunduğunu kaydetmektedir. Salihu, *ibid*, s. 462.

⁴¹ Hajdar Salihu adı geçen eserinde bütün bu zikredilen şairlerin hayatları hakkında bilgi verip, şiirlerinden de örnekler kaydetmektedir.

⁴² Daha önce de son dönem araştırmacıların, halkın İslam faktörüne sarılmasını Slavlaşmadan korunma olarak açıklamak eğiliminde olduklarını zikretmiştik.

Araştırmacıların da belirttiği gibi dönem edebiyatın en belirgin özelliği dar dini çerçeveden çıkıp şekil, form ve muhteva açısından zenginleşmesi, dini unsurlardan soyutlanmasını gerekli kılmıyordu.⁴³

Osmanlı sonrasında, gerek ortaya çıkışını ve gelişimini etkileyen kaynak itibariyle gerekse işlenmiş olduğu içerik itibariyle artık itibar görmeyen bir döneme girmiş olan bu akım, uzun bir süre araştırmacıların görmezden gelme, ihmal etme hatta belki de hor görme yaklaşımına maruz kalmıştır. 90'lardan itibaren bu alanda çalışmaların artmış olması sonucu bu edebiyatın hem form hem de içerik olarak Arnavut edebiyatını geliştirici ve de zenginleştirici olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Molla Dervish'in de dikkat çektiği gibi:

<i>Medet emni na harrohet</i>	Medet, adımız unutuluyor
<i>Edhe vorri na rrafshohet</i>	Kabrimiz de yerle bir oluyor
<i>Ja bahçe ja bunar bohet</i>	Bir bahçe ya da kuyuda son buluyor.

var olan güçlü bağ geçmişinin üzerinin örtülmemesi, hem de bu bağın keyfiyetini ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu çalışmanın ilerideki araştırmalara vesile olmasını dilemekteyiz.

KAYNAKÇA

- Bartl, Peter. *Myslimanët shqiptarë në lëvizjen për pavarësi kombëtare* (1878 – 1912), (Arnavut diline terc. Nestor Nepravishta), DITURIA, 2006.
- Hadri, Ali. *Historia e Popullit Shqiptar*, Prishtine, 1973.
- Hamiti, Abdullah. *Nezim Frakulla Dhe Divani i Tij Shqip*, Logos A, Shkup, 2008.
- Hysa, Mahmud. “Zavendësimi i Konceptit İslam në Poemën ERVEHEJA e Muhamed Kçykyt”, *El Hilal*, VII, No. 51 – 52, 1993.
- İsmaili, Elez. “Elementi Fetar İslam në Letërsinë Shqiptare” *El Hilal*, VII, No. 54, 1993.
- Jahjai, Meral. “Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü*, IV, S. 2, 2015, s. 61 – 84.

⁴³ HLSH'den naklen Elez İsmaili, *ibid*, p. 17.

- Kaleşi, Hasan. “Albanska Aljamijado Književnost”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Orijentalni Institut u Sarajevu, XVI-XVII, Sarajevo, 1970, pp. 49 - 74.
- Kaleşi, Hasan. “Legjendat Shqiptare për Sari Salltukun”, *Përparimi*, Prishtinë, 1976.
- Luli, Faik. İslam Dizdari, *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, Camaj-Pipa, Shkodër, 2002.
- Mehdiu, Feti ve Muhammed Aruçi. “Recep Voka”, *DIA*, XLIII, s. 122-123.
- Myderrizi, Osman. “Letërsia Shipe Me Alfabetin Arab”, *Buletin I Shkencave Shoqërore*, 1955, pp. 148 – 154.
- Myderrizi, Osman. “Letërsia Fetare e Bektashive”, *Buletin I shkencave shoqerore*, No. 3, 1995, pp. 131 – 141.
- Salihu, Hajdar. *Poezia e Bejtexhinjve*, Prishtinë, 1987.
- Yahya, Abbas. *Makedonya 'da Dinî Mûsiki Geleneği*, İstanbul, 2016.